

« վրայ: Ո՛րչափ ալ զեղեցիկ ըլլային ի-
« բնեց դիմագծերը, հովը կը տարուբերէր
« իրենց խառնափնդոր վարսերը, որովհե-
« տե անձրեւէն ու ձիւնէն ապաստանելու
« տեղ մը չունէին »:

Գուղըունի իւրոխտ համակամութիւնը
գերման հին դիւցազներգութեան մէջ՝ ինք-
նատիպ ու յուզիչ կնիք մ'է: Այս քեր-
թուածին մէջ կանայք մասնաւոր դեր մը
կը խաղան: Յաճախ իբր միջնորդ միջա-
մուխ կ'ըլլան մարդոց բուռն կոխներուն,
կ'արտորացնեն խաղաղութեան պայման-
ները, կը միջնորդեն պարտելոց համար և
համեմատութեան կշիռին մէջ կը դնեն տը-
կարութեան իրաւունքները՝ ուժի զեղծում-
ներուն դէմ: Հարսմանտ կրնայ փախցնել
գիւղըուն, բայց չը կրնար բռնադատել
որ իրեն հետ ամուսնանայ, վասն զի կ'ը-
սէ քերթուածը. « Քստ սովորութեան, կին
« մը ազատ կամօք կ'ընտրէր իր ամու-
« սինը. այսպէս կը պահանջէր պատիւը »:
Ի վերջոյ Գուղըուն կ'ազատէ զՀայտ-
մունը, որ ընդ հուպ վատէի հարուած-
ներուն տակ պիտի խշար: Մարդկային
զգացում մը կը խառնուի խոհականու-
թեամբ կատաղի ռազմիկին մէջ. բանաս-
տեղծութիւնը քայլ առ քայլ կը մօտենայ
ասպետական գաղափարին:

Թրգմ. Հ. Ս. ՏԵՐ-ՄՈՎՍԵԱՆ

*

Երբ բարեկամներս միականի են՝ ես անոնց
կիսադէմքին միայն կը նայիմ:

Երբ լոյս կու տամ, կը սպառփմ:
Ուրիշի համոզմանց վրայ կրնաս ցաւիլ, բայց
ոչ խնայլ:

Փակէ՛ աչքերդ և պիտի տեսնաս:
Թեթև միւսքեր կան որ լուրջ մտածումներ ու-
նին. կան լուրջ միւսքեր որ ամենաթեթև կը
մտածեն:

Գլուխներ կան՝ որ պատուհան չունին, երկըն-
քէն ոչինչ կ'իջնայ անոնց մէջ:

Մարդիկ արգար են միայն անոնց նկատմամբ՝
զորս կը սիրեն:

Յ. Ռ. Պ. Ե.

ՊՐՈՑ. ԼԵՄԱՆԻ

Նիւթեր Հայաստանի Կնագոյն պատ-
մուծեան.

Յաւելուած դոկտ. Մաքս Ֆան Բերշէ-
մի, «Արարական արձանագիրը Հայաստա-
նէն և Տիարպէքիւրէն»:

(Շար. էջ 197)

Սաղմունսար Գ. (765—755 Ն. Ք)

Թիւ 25. հատակտորը կոթողի մը ստո-
ւրին աջակողմեան մասին, որ 20 հա-
րիւրորդամար հաստ է, պինդ, մութ կա-
նաչ, կրելով Արգիստիս անունը. այս քա-
րը ի Մուսուլ հնավաճառի մը քով տե-
սայ և երբ երկրորդ անգամ Մուսուլ գը-
նացի՝ զայն գնցիւ: Այժմ արքունի թան-
գարանին ստացուածքն է, (ի Պերլին V.
A. 3295):

Յառաջակողմեան Ասիայի ընկերութիւ-
նը իրեն վերապահեց արձանագրիս հրա-
տարակութիւնը ուրիշ պատմական բնա-
գրերու հետ, այնպէս որ ես միայն այն-
քանը կրնամ հաղորդել՝ որքանը անհրա-
ժեշտ է անոր արժէքը և որուն վերաբե-
րիլը գիտնալու համար: Սակայն ազնուա-
բար ինծի թոյլ տրուեցաւ հրատարակելու
նոյնատիպ մը (autotypie), զոր ես անոր
ծանուցուելէն առաջ՝ իմ օրինակութեանս
վրայէն հանել տուած էի, (պատկեր 22):

Բարակ և անսովոր փոքր «Նոր սաս-
րեստանեայ» նշանները մեծ խնամքով փո-
րուած են սաստիկ պինդ քարին վրայ:

Յետոյ, այս Արգիստիսը աւելի Արգիս-
տիս Ա. համարելու է քան Սենեքերիմայ
ժամանակակից Արգիստիս Բ. և: Այս կը
հաստատուի արձանագրիս վրայ Շաւրի-
ի լա անուան յիշատակութեամբ: Սա պէտք
է յոյժ նշանաւոր անձնաւորութիւն մը ե-
ղած ըլլայ, վասն զի աստուրական ար-
քունի արձանագրութիւնը՝ բաց ի թագաւո-
րի անունէն՝ ուրիշ անձանց անուններ շատ
խնայողաբար միայն կը յիշեն: Այս ա-

նունս կը յարմարի կամ կը նոյնանայ
Շամաշ — իրոյի մը հետ, որ ժամանակա-
կից էր Արգիստիս Ա.՝ և ըստ ցուցակաց՝
^{780/70} ^{770/69} ^{752/1} տարիներուն մէջ առ-
տուրական գնդերու բարձրագոյն հրամա-
նատար անուանուեցաւ և այդ պաշտօնին
մէջ տեց 28 տարի անընդհատ:

Առաջին անուանումը կ'իյնայ Սաղմա-
հասար Գ.՝ ժամանակ, երկրորդը Աստուր-
դանայ, որ Ուրարտացոց հետ չկոտեցաւ,
երրորդը Աստարկիրարիի, որ հակառակորդն
էր Արգիստիս առաջնոյ, որդւոյ Սարգուր
Գ.՝ Սակայն Սաղմանասար Գ.՝ երկրորդ
արշաւանքը զոր ըրաւ Ուրարտացոց դէմ,
կ'իյնայ անոր առաջին անուանման ժա-
մանակ և վեց արշաւանք կը յիշեն կա-
ռավարութեան ցանկերը: Այս ամենուն
մասնակից եղած ըլլալու է Շամշու — իրոս
կամ առանձին կամ թագաւորին հետ:

Բնագիրս կը խօսի պատերազմի խառ-
նակութեանց և կորստաբեր ճակատներու
վրայ:

.... « քաղաք: Շամիի — իւի, դիւցազն ոչ....
... ընդդէմ իւր բազմաթիւ ծխաւորաց...
... Արգիստիս քու հրամանիդ վրայ »:

Ուրիշ քաղուածոյ.

... « մահը արձակուեցաւ և դաժան կը սպառ-
նայ (բառացի՝ «է») գերեզմանն »:

Ուրեմն բարձրագոյն ոճով և տաղաչա-
փեալ կամ յանգաւոր լեզուով մը, ինչ-
պէս է յաճախ պատմական բնագիրներու
մէջ:

« Արգիստիս դիակները իւր (որո՞ւն) պատե-
րազմողաց... և առաւ նա իւր... իւր... բռնեց
նա »:

Պատերազմէս առաջ կատարուած են
դիւանագիտական վէճեր. վասնզի 12դ
տողի մէջ յայտնապէս կը դուռի, « խօսէ
ուրեմն » բացատրութիւնը, որ սովորական
սկզբնաւորութիւնն է պատգամաւորաց տը-
րուած հրահանգներու և կզմիտրի վրայ
գրուած վաւերագիրներու:

Արձանագիրս գնած ժամանակ մեր ըս-
տացած տեղեկութիւններէն հաւանական
կ'երևի որ թէ նա Դեհօք (Dehök) գրտ-
նուած է, որուն կը համաձայնի ժամանա-
կին տեղացիներէն և Սմերկացի քարո-
գիչներէն տրուած տեղեկութիւնն՝ թէ Դե-
հօքի կողմերը գէթ ուրիշ բեկոր մը տես-
նուած է նման նիւթով և նման գրով՝
բայց բոլորովին տարբեր կերպարանքով
քան ներկայս, և հետեալաբար ոչ նոյն ա-
սոր հետ:

Չորին մէջ, որ էլքօշ — Պեշխարաւ ճամ-
բուն արեւելակողմէն դէպի Դեհօք կ'ընթա-
նայ և որ վերջին կիրճն է Նինուէի հիւ-
սիսակողմն, Ների—Չուլամէրք—Դեհօք ճամ-
բուն վրայ Վանի յարձակումներն ար-
գիւղ արդ այդ ձորին մէջ. Մալտայայէն
քիչ մը վեր՝ կայ մեծ բլուր մը, աստու-
րական պատնիշաւոր բերդի մը աւերակ-
ները, որ գիւտերու առաջնակարգ բով մ'է:
Եթէ Սաղմանասար Գ. և Արգիստիս Առաջ-
նոյ պատերազմները ասոր մօտերը պատա-
հեցան, այն ատեն Նինուէի շուրջը սպառ-
նակեաց ներքև կը գտնուէր, և Ասորես-
տանի գոյութիւնը վտանգուած էր:

Այս արձանագրութեամբ Արգիստիս Ա.
կառավարութեան (իբր 785—765) վրայ
ցարդ ունեցածնէս աւելի որոշ զաղափար
մը կը ստանանք, ինչպէս ուրիշ տեղ այդ
մասին խօսուած է ':

ԱՆՈՐՈՇ ՀԱՏԱԿՏՈՐԷ

Թիւ 38. ի Բարիլ գտնուած բեկորներ:
Ի Բարիլ բաց ի Աստուրնասիրաբաղ Գ.
արձանագրի բեկորներէն (տես թիւ 8ը),
գտնուեցան նաև ուրիշ շատ մը բեկորներ,
որը Աստուրնասիրաբաղայ արձանագրին չեն
վերաբերիւ: Լեման կ'ըսէ թէ, եթէ իւր
կարծիքն՝ թէ Սուպնատայ աղբիւրն Բա-
բիլի հետ նոյն է՝ ճիշդ է, այն ատեն ա-
նեկիւրայի կերպով այս հատակտորք
Տիգլատպիլեսէրի և Տուգլատ—Նինիպ Բ.

կոթողաց պէտք է վերաբերին: Աշխարհա-
գրական անուանք (Նաիրի Նիրոյր, լերինք
«Քիրի մեր տան») յիշուիլը, որք ի հիւսիս
գտնուող դրացի աշխարհաց կը վերաբե-
րին, չլրնար զանազանիչ նշան մ'ըլլալ
այս պարագայիս մէջ, զի երեք թագաւոր-
ներն ալ կրնային այդ անունները գործա-
ծած ըլլալ:

Փոնդակքն Մալտայայի (Maltaiya)

Այս քանդակաց դիրքին վրայ, դէպի
Դեհօք գացող Էլքօշ Պեշխարուր ճամբուն
արեւելեան կողմի ձորին մէջ (տես թիւ 25),
արդէն ուրիշ տեղ մանրամասն խօսած եմ:
Շատ զանգատուեցաւ թէ ատոնք ցարդ
բաւականաչափ չծանօթագրուեցան: Pla-
cefen (pl. 45) և Layard² էն գծագրու-
թեամբ ընծայուած օրինակները շատ մա-
սամբ իրարու հակառակ են և լուսանկա-
րի մը պէտքը անհրաժեշտ էր, ինչպէս
զայս վերջապէս ֆօն Լուշան իւր «Aus-
grabungen in Sendschirli»-ի մէջ (Ա.
էջ 23) մասնաւոր կերպով շեշտեց:

Սակայն լուսանկարելու համար շատ
դժուարութիւններ կային: Փանդակները
կը գտնուին բարձր ժայռի պատերուն վը-
րայ, ձորէն մինչև հոն ելնելը կը տէէ 25
վայրկեան. և ժայռի մաս մը միայն մնա-
ցած է քանդակներու առջև:

Եւ վասն զի այդ (մինչոյն) քանդակը
չորս անգամ կրկնուած է և անձինքը գրե-
թէ քնական մեծութեամբ են, և լուսա-
նկարը պէտք էր (իւրաքանչիւր անգամ)
ամբողջական խուսմը մը պարփակէր, հարկ
եղաւ արուեստի ամէն կարելի միջոցները
գործածել՝ զանոնք իրենց բարձրութեամբ
և երկայնութեամբը գործիքին մէջ առնե-
լու համար:

Շատ ցած քանդակուած դէմքերը ան-
նշապատ լուսոյ ժամանակ կերպով մը քա-
րի վրայէն դուրս ցատկեցնելու համար

պէտք եղաւ որ ես զանոնք խոնաւցնեմ
լուսանկարի համար, և այդ աշխատու-
թեան ժամանակ ինձ շատ նպաստեցին իմ
ձիւղորաց գնդի անդամներն:

Ամէն անգամ քանդակուած են. Այրա-
կան դէմք մը, կանգուն, աջակողմ դար-
ձած. անտարակոյս քանդակել տուող ար-
քունի պաշտօնեայն. դէպ ի նա կը քալեն
եօթն աստուածոց դէմքեր, դէպի ձախ
դարձած, որոց երկրորդը գահի մը վրայ
նստած է՝ զորս կենդանիք կը տանին: Ի-
րենց ետեւէն այս թափօրը կը փակէ՝ վե-
րոյիշեալ այրական դէմքին հետ նոյն տես-
նուող դէմք մը, դէպի ձախ դարձած:

Չորս կրկնութեանց իւրաքանչիւրի մա-
սին հետեւեալ կէտերը դիտելու է:

Ա. թիւ 39. Ամենէն ձախակողմ (դէպ
ի Դեհօք) քանդակուած խմբին, ի մէջ եր-
րորդ և չորրորդ աստուածութեանց, կայ
քառակուսի դուռը՝ ժայռի մէջ փորուած
փոքր սենեկի մը, որուն ինչ նպատակի
ծառայելը յայտնի չէ և որ իւր պատե-
րուն վրայ ոչ մէկ արձանագրութիւն ու-
նի: Կարելի է թէ ի սկզբան քարէ կամ
մետաղէ տախտակով մը գորուած էր և
բովանդակ գործը քանդակել տուողի մա-
սին արձանագրութիւն մը կը կրէր:

Բ. թիւ 40. Ձախակողմէն երկրորդը
ամենէն աւելի յստակ մնացած է, և մեր
լուսանկարներուն մէջ ամենէն լաւ յար-
դեցաւ:

Գ. թիւ 41. Երրորդ խմբին պատկերը
տպելու համար առ այժմ կը պակսի ինձ
յարմար լուսանկար մը:

Դ. թիւ 42. Չորրորդ խումբը, իւր 100
մետր, դէպ ի աջակողմ զատուած կը զբա-
նուի միւս երեք խմբերէն: Առաջին խմբի
տեղէն նա չտեսնուիր և միայն նեղ ու
վտանգաւոր ճամբաններով և փշոտ թու-
փերու մէջէն կարելի է հոն երթալ:

Հասկնալի է թէ այս չորրորդ խումբը
Placeի աչքէն վրիպած է, որ միայն ե-
րեք խումբ կը ճանչնայ: Ընդհակառակն
Layard-ի՝ ինչպէս նաև ինձի՝ տեղեակ
տեղացիները ցոյց տուին:

Շատ փափագելի էր որ մեր լուսա-

1. Werh. Berl. anthrop. Ges. 1899 S. 591 f.

2. Nineveh and its remains I 203.

նկարները, բնականապէս ոչ այնքան յըստակ, կարենային օգնել այս քանդակներու գծագրական ոճը և ժամանակը որոշելու:

Թէ բարեկոնական — ասուրական աստուածութիւնները անասնոյ կերպարանքով կը ներկայացուին, և մարդակերպ աստուծոյ պատկերին մօտը իւր «անասուն»ը (այսինքն զանազան կենդանիներու մասերէն բաղկացած խառն էակ մը) կրնար դրուիլ և դրուած է՝ ծանօթ է՝ արդէն: Ընդհակառակն աստուածները կենդանիներու վրայ ներկայացնելը կը համարիմ ես, ինչպէս յաճախ կրկնած եմ, փոխառութիւն մը ի վաղուց «Հետիտական» արեւմտեցն առնուած:

Մատայիայի քանդակները կը ցուցնեն, ինչպէս մանաւանդ շարժանկարի մը (projection) ժամանակ մեծացած միջոց յայտնի տեսնուեցաւ, բազմազան հետիտական (hethitisirende) գծեր: Միւս կողմանէ կանգուն կեցող անձը շատ յստակ կերպով գծուած է իբր ասուրական թագաւոր մը:

Թրգմ. Հ. Յ. ԱՍՏՈՒՐԱՆ

*

Աֆղաններու խմբը օր մ'ըսած է. Տէրութիւնս լճակ մ'է, որուն մէջ կարապ մը կը լողայ. լճին մէկ ափը վազը մը կայ (Անգղիա), միւս ափը՝ գայլ մը (Ռուսիա):

Աֆղան ժողովուրդը չորս ցեղէ կը բաղկանայ.

1. Տաճիկներէ (Tajiks), Արիական՝ արեւմաք, լեզուով, տարագնեբով. — առոնց անունն է՝ որ մեր նախնիք յատկացուցին Արաբացոց, յետոյ Թիւրքերուն:

2. Բուն Աֆղանք կամ Գոշրանանք կամ Բեն-ի-Խարայէ, որ հրեայ են աւանդութեամբ, լեզուով, դիմագծութեամբ, և գահակալող ընտանիքը տուած են:

3. Գիլգաներ, ցեղով Թուրք:

4. Հագարաններ, ցեղով մոնղոլ, լեզուով պարսիկ:

Բոլոր Աֆղանները ընդ ամէնը՝ 4 միլիոն են:

ԼԵԻՍՈՒՍՅՈՅ

ԿԵԱՆՔԻ ՄԱՍԻՆ

III.

ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ ԿԵԱՆՔ

Պեսսիմիստական փիլիսոփայութիւնների և սովորական ինքնասպանների վիշտութիւնները ցոյց են տալիս, որ կայ միայն մէկ «Էս» և նորա ձգտումն դէպ ի կատարեալ կենդանական կեանքը, և որ այդ «Էսը» և նորա ձգտումները չեն կարող բաւականութիւն ստանալ: Նորա կարծում են, որ երկրորդ «Էս» էլ կայ, սակայն այդ եսը ոչ մի հակում չունի դէպի կեանքը, որովհետև հասկանում է նորա ամբողջ ոչնչութիւնը:

Եթէ ես ինձ տալիս եմ գոյութեան այն տեսակին, որ հակուած է դէպի կենդանական կեանքը, անմիտ կերպով եմ ապրում և դորանում չը կայ ընթանկութիւն: Իսկ եթէ որ արոււմ եմ այն սկզբունքին, որ հասկանում է կեանքի ոչնչն չութիւնը, ինձանում չի մնում ապրելու ցանկութիւն. ուստի, — ասում են այդպիսի մարդիկ, — երբ որ կեանքը դուռաբանում է, ես նրանից բաժանում եմ, լինի այդ այն խաւարը, որը չէ կարող նուանել լոյսին:

Ճշմարտութեան ուսուցումը միշտ գոչել է, որ մարդկութեան տիրում է անբառնայի և իսկական բաղդաւորութիւն, որ մատչելի է իւրաքանչիւրին: Այդ հէնց այն բաղդաւորութիւնն է, որը յայտնի է բոլորին և դէպ ի որը ձգտում է ամեն մի չապականուած հոգի: Երեխաները և այն մարդիկ, որոնց միտքը խաւարել է սոփեստութիւնից, գիտեն այն զգացմունքը, որ որոշում է մարդկային կեանքի բոլոր հակասութիւնները և որը հնարաւորութիւն է տալիս աւելի ևս բաղդաւոր լինելու: Այդ զգացմունքը սէրն է: